

Katarzyna Maksymiuk

(University of Siedlce, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-8709-0333>

e-mail: katarzyna.maksymiuk@uws.edu.pl

„Czekając na króla” – kilka uwag o koronacji Szapura II

‘Waiting for the King’ – Some Remarks on the Coronation of Shapur II

ABSTRACT

Shapur II was the longest-reigning ruler of the Sasanian Empire. According to the legendary tradition, he became a king of Iran while still in his mother’s womb. The study analyzes information on Shapur II’s family connections contained in source accounts, especially those not related to official Iranian tradition. The romantic story of Shapur II’s coronation appears to have been taken from the Kayanid epics, describing the seizure of power by Dara, son of Humay and Bahman, in order to “cover” the brutal struggle between court factions after the death of Hormazd II.

Key words: History, Sasanian Empire, Shapur II, Ōhrmazd II, Kayanids, King, *Ērānšahr*, sources

PUBLICATION INFO				
			 e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR’S ADDRESS: Katarzyna Maksymiuk, the Institute of History of the University of Siedlce, 39 Żytnia Street, Siedlce 08-110, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Author’s own funds				
SUBMITTED: 2024.01.21		ACCEPTED: 2025.07.31	PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

STRESZCZENIE

Szapur II był najdłużej panującym władcą sasanidzkiego imperium. Zgodnie z legendarną tradycją został królem Iranu jeszcze w łonie matki. Studium analizuje informacje dotyczące powiązań rodzinnych Szapura II, zawartych w przekazach źródłowych, szczególnie tych niezwiązanych z oficjalną tradycją irańską. Wydaje się, że romantyczna opowieść o koronacji Szapura II została zaczerpnięta z eposów kajanidzkich opisujących przejście władzy przez Darę, syna Humay i Bahmana, w celu „przykrycia” brutalnej walki frakcji dworskich po śmierci Hormazda II.

Słowa kluczowe: historia, imperium Sasanidów, Szapur II, Hormazd II, Kejanidzi, król, Eranszar, źródła

WPROWADZENIE

Szapur II (Šābuhr, 309–379), wśród Sasanidów, dynastii rządzącej Eranszarem (Ērānšahr)¹ przez ponad 400 lat (224–651)², był najdłużej pa-

¹ W języku średnioperskim Persia rządzona przez dynastię Sasanidów określana była jako *Ērānšahr*. Termin potwierdzony jest w trójjęzycznej inskrypcji Szapura I (242–272), określanej w literaturze jako *Res Gestae Divi Saporis* na Ka’be-ye Zartošt w Naqš-e Rostam: *ērānšahr xwadāy hēm / aryānxsāhr xwadāy ahem* / ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΟΥ ΑΡΙΑΝΩΝ ΕΘΝΟΥΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΕΙΜΙ (ŠKZ 1/1/1-2; M. Back, *Die sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften*, Leiden 1978); także przykładowo vide: *Le livre d’Ardā Virāz*, red. P. Gignoux, Paris 1984, 1.4; *Šahrestānīhā ī Ērānšahr, A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, red. T. Daryaee, Costa Mesa 2002; Nazwa występowała też w formie *Ērān*, m.in. w nazwach miast: *Ērān-xwarrah-Šābuhr*, *Ērān-āsān-kard-Kāvād*, czy tytułach urzędniczych i wojskowych: *Ērān-dībīrbed*, *Ērān-spāhbed*.

² O Iranie w okresie sasanidzkim vide: A. Christensen, *L’Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1944; K. Schippmann, *Grundzüge der Geschichte des sasanidischen Reiches*, Darmstadt 1990; P. Pourshariati, *Decline and fall of the Sasanian empire: the Sasanian-Parthian confederacy and the Arab conquest of Iran*, London–New York 2008; T. Daryaee, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, London 2009; M.R. Jackson Bonner, *The Last Empire of Iran*, Piscataway 2020; Dyskusja o pochodzeniu dynastii vide: G. Widengren, *The Establishment of the Sasanian Dynasty in the Light of New Evidence*, w: *Atti del Convegno Internazionale sul Tema: La Persia nel Medioevo* (Roma, 31 marzo – 5 aprile 1970), Accademia Nazionale dei Lincei anno CCCLXVIII, Quaderno n. 160, Roma 1971, s. 711–782; M.R. Shayaneg, *On the Rationale behind the Roman Wars of Šābuhr II the Great*, „Bulletin of the Asia Institute” 2004, 18, s. 115–119; T. Daryaee, *Ardaxšīr and the Sasanians’ Rise to Power*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 2010, 1, s. 236–255; M. Olbrycht, *Dynastic Connections in the Arsacid Empire and the Origins of the House of Sāsān*, w: *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion*, red. V.S. Curtis, E. Pendleton, M. Alram, Oxford 2016, s. 23–35; K. Rezakhani, *Reorienting the Sasanians: Eastern Iran in Late Antiquity*, Edinburgh 2017, s. 39–42.

nującym władcą tego irańskiego imperium. Dzięki zwycięstwom militarnym spacyfikował zarówno buntujące się nad Zatoką Perską plemiona arabskie³, jak również zlikwidował zagrożenie wschodnich granic imperium ze strony koczowniczych ludów⁴. W relacjach z Imperium Romanum celem nadrzędnym Szapura była rewizja traktatu z 298 r.⁵ Poprzez

³ Pierwszym krokiem, jaki był zmuszony podjąć, poczynawszy od roku 325 n.e., była pacyfikacja zbuntowanych plemion arabskich. Szapur początkowo dotarł do Hajar. Kolejna kampania miała miejsce we wschodniej Arabii i Syrii przeciwko Arabom z regionu al-Yamāmah oraz na ziemiach kontrolowanych przez Bakr i Taglib. Krwawą pacyfikację plemion arabskich potwierdza nadany królowi przydomek *Dū al-Aktāf* (*The History of al-Ṭabarī*, Vol. IV: *The Ancient Kingdoms*, red. M. Perlmann, Albany 1987, *The History of al-Ṭabarī*, Vol. V: *The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*, red. C.E. Bosworth, Albany 1999 [dalej: Ṭabarī] 844). Szczególnie ważne wydaje się to, że Szapur ustanowił system obronny w południowej Mezopotamii, zwany *War ī Tāzīgān* (Mur Arabów), znajdujący się blisko miasta Hira. O systemie obrony *War ī Tāzīgān* vide: T. Daryaei, *If these Walls Could Speak: The Barrier of Alexander, Wall of Darband and Other Defensive Moats*, w: *Borders Itineraries on the Edges of Iran*, red. S. Pellò, Venezia 2016, s. 81–82; K. Farrokh, G. Karamian, H. Karamian, *Military Architecture and the Four-Spāhbed System for Defense of the Sasanian Empire (224–651 CE)*, „Historia i Świat” 2021, 10, s. 143–146; Kontrolę nad tym obszarem powierzono sojusznikom z arabskiego klanu Lachmidów. O Lachmidach vide: G. Fisher, *Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford 2011; G. Fisher, P. Wood, *Writing the History of the ‘Naṣrid’ Dynasty at al-Ḥīrah: The Pre-Islamic Perspective*, „Iranian Studies” 2016, 49, s. 247–290.

⁴ Około 350 r. nastąpiło nagle przerwanie działań militarnych Szapura w północnej Mezopotamii. Zagrożenie ze strony koczowniczych ludów ilustruje konieczność przerzucenia całej armii irańskiej oraz osobistą obecność *šāhān šāha* we wschodnim Iranie, vide: K. Maksymiuk, *The Sassanian Empire’s Strategies*, w: *The Cambridge History of Strategy, Volume 1: From Antiquity to the American War of Independence*, red. I. Duyvesteyn, B. Heuser, Cambridge 2024, s. 193. Choć Ammianus Marcellinus (*Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri qui supersunt*, red. W. Seyfarth, Leipzig 1978 [dalej: Amm. Marc.] 16.9.4) określa ich mianem *Chionitae*, wyjaśnienie ich etnicznego pochodzenia pozostaje przedmiotem debaty naukowej. Możliwe, że chodziło o klan Hunów – Kidarites, będący częścią Chionitów. Dyskusja vide: H.J. Kim, *The Huns, Rome, and the Birth of Europe*, Cambridge 2013; E. de la Vaissière, *The Steppe World and the Rise of the Huns*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, red. M. Maas, Cambridge 2015, s. 178–182; R. Payne, *The Reinvention of Iran: The Sasanian Empire and the Huns*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, red. M. Maas, Cambridge 2015, s. 282–299; K. Rezakhani, *op. cit.*, s. 87–93; K. Rezakhani, *Saansaan Pirosen: Ammianus Marcellinus and the Kidarites*, „Dabir” 2017, 3, s. 44–50; Szapuruowi zajęło prawie dziesięć lat zneutralizowanie zagrożenia i zawarcie sojuszu z królem Grumbatesem (Amm. Marc. 17.5.1).

⁵ K. Maksymiuk, P. Hossein Talaee, *Consequences of the Battle of Satala (298)*, „Historia i Świat” 2022, 11, s. 145–154 (z dalszą literaturą).

dyplomację, połączoną z kampaniami zbrojnymi, przejął Nisibis i doprowadził do dominacji sasanidzkiej w Armenii i na Kaukazie⁶.

Zgodnie z legendarną tradycją rada królestwa zdecydowała o koronacji Szapura jeszcze w łonie matki. Najbliższym chronologicznie do opisywanych wydarzeń jest przekaz bizantyjskiego historyka Agatiasza Scholastyka⁷:

2. ἀλλὰ Σαβῶρ μετὰ τούτους ἐπὶ πλεῖστον ὅσον καὶ μήκιστον χρόνον ἀπάνωτο τῆς βασιλείας, τοσούτοις ἔτεσι κρατήσας, ὁπόσοις καὶ διεβίω. ἔτι γὰρ αὐτὸν κυούσης τῆς μητρὸς ἢ μὲν τοῦ βασιλείου γένους διαδοχὴ ἐκάλει πρὸς τὴν ἀρχὴν τὸ τεχθῆσόμενον. ἦν δὲ τὰ τῶν ὠδίνων ἀμφίβολα ἐς ὁποῖαν γονὴν ἂν ἀποβαῖεν... 4. γνόντες δὲ ἐνθὲνδε οἱ ἄλλοι, ὥς ἄγαν τοῖς μάγοις διηκριβῶται τὰ τῆς τέχνης, προὔτρεπον καὶ ἐπὶ τῷ γυναιῷ, ἅττα ἔσεσθαι γνοῖεν, διεξίεναι. τῶν δὲ φησάντων ἄρρενα παῖδα τεχθήσεσθαι οὐκ ἔτι ἐμέλλησαν, ἀλλὰ γὰρ τῇ γαστρὶ περιθέντες τὴν κίδαριν ἀνείπον βασιλέα τὸ ἔμβρυον ὀνόματι τε ἀπέκριναν τὸ ἄρτι ἐκτυπωθὲν καὶ διοργανωμένον, ἐς ὅσον, οἶμαι, διὰττειν ἔνδον ἡρέμα καὶ ὑποπάλλεσθαι⁸.

⁶ O relacjach rzymsko-sasanidzkich w IV w. vide: B. Dignas, E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge 2007, s. 88–94, 131–134; K. Mosig-Walburg, *Römer und Perser: vom 3. Jahrhundert bis zum Jahr 363 n. Chr.*, Gutenberg 2009, s. 193–266, 283–304; K. Maksymiuk, *Geography of Roman-Iranian wars: military operations of Rome and Sasanian Iran*, Siedlce 2015, s. 50–59, 101–102; K. Maksymiuk, *Strategic aims of Šāpur II during the campaign in northern Mesopotamia (359–360)*, „Historia i Świat” 2018, 7, s. 87–97; K. Farrokh, K. Maksymiuk, J. Sánchez Gracia, *The siege of Amida (359 CE)*, Siedlce 2018.

⁷ Agathias Scholasticus (ok. 536–582/594) – autor dzieła w pięciu księgach, opisującego rząd Justyniana (lata 553–559). Jego praca zawiera dygresje na temat państwa perskiego, szczególnie okresu rządów Sasanidów. Autor podaje dokładne informacje zaczerpnięte prawdopodobnie z sasanidzkich archiwów królewskich (na podstawie tłumaczeń pewnego Sergiusza. Vide: *Agathias, Historiae*, red. R. Keydell, Berlin 1967 [dalej: Agath.] 4.30.3). O podstawie źródłowej pracy vide: J. Suolahti, *On the Persian Sources used by the Byzantine Historian Agathias*, „Studia Orientalia” 1947, 13, 9, s. 3–13; A. Cameron, *Agathias on the Sassanians*, „Dumbarton Oaks Papers” 1970, 23, s. 67–183; J.T. Walker, *The Limits of Late Antiquity: Philosophy between Rome and Iran*, „The Ancient World” 2002, 33, 1, s. 45–69; A. Kaldellis, *Things are not what they are: Agathias Mythistoricus and the last laugh of Classical culture*, „Classical Quarterly” 2003, 53, s. 295–300; J. Hämeen-Anttila, *Khwadāynāmag. The Middle Persian Book of Kings*, Leiden 2018, 14–21.

⁸ Agath. 4.25.

Podobny opis znajdujemy w przekazach wywodzących się z tradycji irańskiej Tabarię⁹ i Ferdowsiego¹⁰:

Then he [Hurmuz] died without leaving any son. The people were distressed at that and, because of their favorable feeling for him, they asked about his wives and were told that a certain one of them was pregnant. Others have said, moreover, that Hurmuz had entrusted the royal power to that unborn child in his mother's womb, and that the woman in question gave birth to [the future] Sābūr Dhū al-Aktāf¹¹.

Hormozd [...] died, leaving behind no son [...] Then a priest discovered a beautiful young woman in the king's private quarters [...] This lovely young woman was pregnant, and the world rejoiced as soon as this became known. The celebrations, with feasting and music, lasted for forty days, and a royal couch was prepared for her. The crown was suspended above her belly, and gold coins were poured over it. Forty days passed, and a baby as splendid as the sun was born to her. The chief priest named him Shapur, and held festivities in his honor¹².

Celem poniższego studium jest zebranie i próba weryfikacji informacji dotyczących powiązań rodzinnych Szapura II, zawartych w przekazach źródłowych, szczególnie tych niezwiązanych z „oficjalną” tradycją irańską. Zwrócona zostanie również uwaga na podobieństwo okoliczności, w jakich według przekazów wschodnich tron objęli Szapur II i Dara (Dārā) syn legendarnego króla Iranu Bahmana, syna Esfandiāra.

SYNOWIE HORMAZDA II

Ojciec Szapura, Hormazd II (Öhrmazd, 302–309)¹³, zmarł w 309 r. Wśród badaczy nie ma konsensusu w temacie dotyczącym potomstwa

⁹ Abū Ja'far Muḥammad ibn Jarīr ibn Yazīd al-Ṭabarī (224–310/839–923), arabski historyk i teolog pochodzenia perskiego, autor m.in. *Historii Proroków i Królów* (*Tarikh al-rusul wa-l-mulūk*).

¹⁰ Abu'l-Qāsem Ferdowsī Ṭūsī (940–1020 v 1025), perski poeta epicki, autor *Księgi Królewskiej* (*Šāhnāme*); Ferdowsī, *Shahnameh, The Persian Book of Kings*, red. D. Davis, New York 2006 [dalej: Ferdowsī]. O podstawach źródłowych vide: A. Krasnowolska, *Klasyczny epos perski – tradycja i świadomość autorska*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 2016, 59, 3, s. 95–105.

¹¹ Ṭabarī, 836, tłum. C.E. Bosworth.

¹² Ferdowsī, tłum. D. Davis, s. 577.

¹³ Zachowało się bardzo mało informacji o jego panowaniu. Agathias (4.25.1) podaje tylko liczbę lat. Arabski historyk Ṭabarī (836) napisał enigmatycznie, że rządy Hormazda rozpoczęły się od surowości, a zakończyły łaską i łagodnością. B. Dignas and E. Winter

zmarłego władcy. Zazwyczaj przyjmuje się, że Szapur miał trzech starszych braci. Adur-Narseh (Ādur-Narseh, 309) miał odziedziczyć tron po śmierci ojca. Drugim bratem był Hormazd, uwięziony przez frakcję dworską, która zamordowała Adur-Narseha. Ostatecznie po ucieczce na terytorium rzymskie miał on towarzyszyć Julianowi Apostacie w działaniach zbrojnych 363 r. Trzeci brat, nieznany z imienia, miał zostać oślepiiony przez frakcję dworską¹⁴.

Hipoteza, że władzę po śmierci swojego ojca Hormazda przejął Adur-Narseh, zamordowany z powodu okrucieństwa po kilku miesiącach rządów, została wyprowadzona na podstawie przekazów „obcych”.

Fragment przypisywany zaginionej kronice Jana z Antiochii przywołuje legendarną anegdotę o dzieciństwie króla, która to opowieść miała zapowiadać jego okrucieństwo¹⁵. Według niej Adur-Narseh miał powiedzieć, że gdy zostanie królem, to zrobi jeszcze piękniejszy namiot niż ten, który otrzymał w prezencie od ojca, ponieważ jego namiot będzie wykonany z ludzkich skór:

Ἀδαρνάσης παιδίων ὧν ἡρωτήθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς Ναρσαίου, βασιλέως Περσῶν, εἰ καλὴ εἴη ἡ σκηνὴ ἢ προσαχθεῖσα αὐτῷ ἐκ δερμάτων Βαβυλωνίων· ὁ δὲ εἶπεν, ὥς, εἰ καὶ κρατήσῃ τῆς βασιλείας, καλλίονα ταύτης ποιήσῃ ἐξ ἀνθρωπίων δερμάτων· καὶ κρατήσας ἐξέπεσε τῆς βασιλείας, ἔχων δύο ἀδελφούς, ὧν τὸν μὲν ἕνα Σάπωρον κρατήσας ἐτύφλωσε, τὸν δ' ἕτερον Ὀρμίσδην εἶχεν ἐν φυλακῇ¹⁶.

(*op. cit.*, s. 32) na podstawie wzbudzającej wiele kontrowersji syriackiej tzw. *Kroniki z Arbeli* (*The Chronicle of Arbela*, red. P. Kawerau, Leuven 1985, II s. 67, 9–11), podają informację, że Hormazd zainicjował swoją zachodnią kampanię w celu zemsty za rzymskie prześladowania chrześcijan, jednak w *Kronice* jest tylko wspomniane, że splądrował wiele rzymskich miast w czasie prześladowań chrześcijan przez Dioklecjana i Galeriusza. Jest to wyłącznie wskazówka chronologiczna, w tekście nie ma wzmianki o „religijnym” charakterze działań króla Iranu. O kronice vide: E. Kettenhofen, *Die Chronik von Arbela in der Sicht der Althistorie*, „Simblos” 1995, 1, s. 287–319.

¹⁴ A. Tafazzoli, *Ādur Narseh*, „Encyclopædia Iranica” 1983, 1, 5, s. 477; P. Pourshariati (*op. cit.*, s. 56) podaje informację o trzech braciach, odwołując się do tekstu Tabariego (vol. 5, 836), który jednak w zacytowanym fragmencie stwierdza, że Hormazd w momencie śmierci nie miał syna, a Szapur był pogrobowcem; A.S. Shahbazi, *Hormozd* (2), „Encyclopædia Iranica” 2004, 12, 5, s. 461–462, podaje informację, że Hormazd miał mieć ośmiu synów, lecz ich nie wymienia. O tym, że władzę przejął Adur-Narseh, vide: W. Felix, *Antike literarische Quellen zur Aussenpolitik des Sasanidenstaates*, Vienna 1985, s. 128; B. Dignas, E. Winter, *op. cit.*, s. 32; T. Daryaee, *Sasanian*, s. 16.

¹⁵ Joannes Antiochenus, in *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. 4, red. K. Müller, Paris 1851, [dalej: Joannes Antiochenus], frag. 178, s. 605.

¹⁶ Joannes Antiochenus, frag. 178.

Zonaras powtarza tę opowieść, dodając, że z powodu swojego okrucieństwa Adur-Narseh był znienawidzony przez Persów i został pozbawiony tronu¹⁷:

[...] ἐκ γὰρ τῆς πρωτευούσης σῆς τῶν αὐτοῦ γαμετῶν τρεῖς ἐγένοντο τῷ Ναρσῇ παῖδες, Ἀδανάρσης καὶ Ὀρμίσδας καὶ τρίτος ἕτερος. τελευτήσαντος δὲ Ναρσοῦ ὁ πρεσβύτερος τῶν τριῶν τούτων Ἀδανάρσης τῆς ἀρχῆς διάδοχος γέγονεν. ὥμὸς δὲ λίαν τυγχάνων καὶ ἀπηγνῆς, κἀντεῦθεν μισοῦ μισούμενος ὑπὸ τῶν Περσῶν, τῆς βασιλείας ἐκπέπτωκεν¹⁸.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że zarówno Jan z Antiochii, jak i Zonaras twierdzili, iż ojcem Adur-Narseh był Narseh (293–302)¹⁹, a nie Hormazd. Obaj wspomnieli, że Narseh miał trzech synów. Najstarszym był Adur-Narseh, drugim w kolejności był Hormazd. W tekście Jana z Antiochii trzeci brat, który został oślepiony na polecenie najstarszego, ma na imię Szapur. Zonaras nie wymienia imienia trzeciego syna, ale podkreśla, że tych trzech synów pochodziło ze związku z najważniejszą żoną (τῆς πρωτευούσης σῆς τῶν αὐτοῦ γαμετῶν). Natomiast czwartym synem Narseha, z którym Rzym toczył wojnę, był Szapur urodzony przez kobietę „niższej pozycji”²⁰. „Ὁ Κωνσταντῖος δὲ περὶ τὴν ἐῷαν διατρίβων τοῖς Πέρσαις ἐμάχετο, Σαπῶρου τοῦ ἔθνους, ὡς εἴρηται, βασιλεύοντος ὅς Ναρσῇ μὲν ἦν υἱός, οὐ μέντοι ἐξ ἐπισήμου γυναικός”²¹.

Teza, że mniejsza postać umieszczona na reliefie Narseh (293–302) w Naqš-e Rostam (NRm VIII)²², mogłaby być identyfikowana jako Adur-

¹⁷ Ioannis Zonarae Annales, vol. 3, red. T. Büttner-Wobst, Bonn 1841 [dalej: Zon.], 13.5.19–24.

¹⁸ Zon. 13.5.19–20.

¹⁹ O Narsehu vide: U. Weber, *Narseh, König der Könige von Ērān und Anērān*, „Iranica Antiqua” 2012, 47, s. 153–302.

²⁰ Zgodnie z genealogią podaną w inskrypcji Szapura II w Taq-e Bostan był on synem Hormazda i wnukiem Narseha, vide: ŠTBn-I (M. Back, *op. cit.*, s. 490–491): „pahikar ēn mazdēsn bay Šābūhr šāhān šāh Ērān ud anērān kē cīhr az yazdān pus mazdēsn bay Hormizd šāhān šāh Ērān ud anērān kē cīhr az yazdān nāf bay Narsēh šāhān šāh”; Ammianus cytujący list Szapura do Konstantyna ma świadomość, że Narseh był dziadkiem Szapura vide: Amm. Marc. 17.5.6: *Ideoque Armeniam recuperare cum Mesopotamia debeo, avo meo composita fraude praereptam.*

²¹ Zon. 13.5.17–18.

²² G. Herrmann, R. Howell, *Naqsh-e Rostam 5 and 8, Sasanian Reliefs attributed to Hormuzd II and Narseh, Iranische Denkmäler Lieferung 8 enthaltend Reihe II, Iranische Felsreliefs D*, Berlin 1977.

-Narseh²³, jest jedynie przypuszczeniem. Reliefowi nie towarzyszy inskrypcja, dlatego też identyfikacje poszczególnych postaci są dyskusyjne²⁴.

Na podstawie faktu, że Adur-Narseh jest wspomniany wyłącznie w przytoczonych powyżej tekstach źródłowych, a przede wszystkim dlatego, że nie znaleziono żadnej jego monety, Nikolaus Schindel stawia tezę, iż Adur Narseh prawdopodobnie nigdy nie rządził²⁵.

Podobnie jak Adur-Narseh, Hormazd nie jest wspomniany w przekazach związanych z tradycją irańską²⁶. Ammianus Marcellinus opisał wprawdzie historię ucieczki Hormazda, ale jego relacja nie zachowała się²⁷. Hormazd pojawia się w cytowanych wcześniej tekstach Jana

²³ A.S. Shahbazi, *Studies in Sasanian Prosopography*, „Archaeologische Mitteilungen aus Iran” 1983, Neue Folge 16, s. 268; S.R. Mousavi Haji, R. Mehafarin, *The Lady Represented in Narseh’s Relief: Shapurdokhtak or Anahita?*, „The International Journal of Humanities” 2009, 16, 2, s. 78; S. Azarnouche, F. Grenet, *La politique de l’autruche: manipulations successorales chez les Sassanides, d’après un plat de Shāpūr II*, „Res Orientales” 2023, 30, s. 14; *contra vide*: B. Overlaet, *Sasanian royalty at Naqsh-e Rostam. Documenting and interpreting rock reliefs*, w: *Ivories, Rock Reliefs and Merv. Studies on the Ancient Near East in Honour of Georgina Herrmann*, red. D. Wicke, J. Curtis, Münster 2022, s. 382: „The regalia of both figures indicates that the child must have held the higher rank of the two, hence also his central position in the scene”.

²⁴ Dyskusja dotyczy przede wszystkim identyfikacji postaci kobiecej utożsamianej z boginią Anāhīd (F. Sarre, E. Herzfeld, *Iranische Felsreliefs, Aufnahmen und Untersuchungen von Denkmälern aus Alt- und Mittel persischer Zeit*, Berlin 1910, s. 84–88, Taf. IX; M. Shenkar, *Intangible Spirits and Graven Images: The Iconography of Deities in the Pre-Islamic Iranian World*, Leiden 2014, 70–79; K. Tanabe, *Not the Queen Sabuhrduxtak but the Goddess Anahita: Identification of the Female Figure in the Investiture Scene of Narseh at Naqsh-e Rostam*, „Japan Society for Hellenistic-Islam Archaeological Studies” 2018, 25, s. 9–26) lub Šābuhrduxtak (A.S. Shahbazi, *Studies in Sasanian Prosopography...*, s. 255–268; K. Mosig-Walburg, *Das “sasanidische Kronengesetz”: Entstehung und Entwicklung eines modernen Konstrukts. Zugleich ein Beitrag zur Deutung des Reliefs Narses in Naqsh-e Rostam*, „Klio” 2011, 93, s. 460, 466; U. Weber, *op. cit.*, s. 270–272; B. Overlaet, *And man created God? Kings, priests and gods on Sasanian investiture reliefs*, „Iranica Antiqua” 2013, 48, s. 314–354.

²⁵ N. Schindel, *Sasanian Coinage*, w: *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, red. D.T. Potts, Oxford 2013, s. 815.

²⁶ Dyskusja wraz ze szczegółową analizą przekazów źródłowych *vide*: K. Mosig-Walburg, *Die Flucht des persischen Prinzen Hormizd und sein Exil im römischen Reich: Eine Untersuchung der Quellen*, „Iranica Antiqua” 2000, 35, s. 69–110. O pobycie perskiego dysydenta w Cesarstwie Rzymskim *vide*: R.O. Edbrooke Jr., *Constantius II and Hormisdas in the Forum of Trajan*, „Mnemosyne” 1975, 28, 4, s. 412–417; A. Cameron, *Biondo’s Ammianus: Constantius and Hormisdas at Rome*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1989, 92, s. 423–436; D. Woods, *Hormisdas and the Romano-Persian Treaty of 363*, „Mnemosyne” 2020, 73.3, s. 501–509. Dyskusja o roli Hormazda w rzymskiej strategii *vide np.*: M.R. Shayegan, *Arsacids and Sasanians. Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*, Cambridge 2011, s. 367–368.

²⁷ Amm. Marc. 16.10.16: *Cui prope adstans regalis Ormisda, cuius e Perside discessum supra monstravimus.*

z Antiochii i Zonarasa, opisujących romantyczną historię jego ucieczki z perskiego więzienia²⁸.

Na uwagę zasługuje fragment Zonarasa (poprzedzający opis ucieczki), w którym pisze, że po zamordowaniu Adur-Narseha, tron przejął Szapur, który niezwłocznie oślepił jednego ze swoich braci i uwięził Hormazda: „[...] τούτου τοίνυν οὕτω τῆς βασιλείας ἐκπεπτωκότος, Σαπώρης εἰς τὴν ἀρχὴν ἀντεισηκτο. καὶ ὃς εὐθύς τὸν μὲν ἕτερον τῶν ἀδελφῶν ἐξετύφλωσε, τὸν Ὀρμίσδαν δὲ δεσμήσας ἔμφρουρον εἶχεν”²⁹.

Z powyższego tekstu nie wynika jednak, że Hormazd był bratem Szapura II. Co więcej, na podstawie poniższego przekazu Zonarasa można ostrożnie postawić tezę, że Hormazd nie był brany pod uwagę jako ewentualny pretendent do tronu, ponieważ Szapur nie tylko nie zażądał ekstradycji uciekiniera, lecz odesłał z „wielkimi honorami” do Rzymu jego żonę: „ὁ δὲ Σαπώρης ἐώκει τῇ φυγῇ ἐκείνου ἐφήδεσθαι οἷα τὸν ἐξ ἐκείνου ἀποσκευασάμενος φόβον, οὐ μόνον ἐκδοθῆναι οἱ τὸν φυγάδα οὐκ ἐξεζήτησεν, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτῷ ἐντίμως ἐξέπεμψεν”³⁰.

Hormazd wymieniony został przez Zosimosa w *Nowej Historii*³¹ jako syn króla Persów i członek rodziny królewskiej: „Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ πρὸς βασιλέα Κωνσταντῖνον ἠτομόλησε Πέρσης ἀνὴρ, Ὀρμίσδης ὄνομα, τοῦ βασιλείου γένους, ἐξ αἰτίας τοιαύτης. τοῦ πατρὸς αὐτῷ Περσῶν βασιλεύοντος [...]”³².

Zosimos napisał, że po śmierci ojca, w obawie przed okrucieństwem Hormazda, pominięto prawo starszeństwa, wybierając na następcę jego młodszego brata, natomiast on sam został uwięziony:

οἱ δὲ κατασχόντες ἐν μνήμῃ τὴν ἀπειλὴν, ἐπεὶ τὸν πατέρα τὸν Ὀρμίσδου τελευτῆσαι συνέβη, μεμνημένοι τῶν ἀπειληθέντων οἱ Πέρσαι τὸν μὲν ἀδελφὸν τὸν αὐτοῦ νεώτερον ὄντα βασιλέα χειροτονοῦσι, καὶ ταῦτα τοῦ νόμου τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέως παίδων διδόντος τὴν τῶν ὕλων ἡγεμονίαν, Ὀρμίσδῃ δὲ πέδας ἐπιθέντες ἐφύλαττον ἐν τινὶ λόφῳ πρὸ τοῦ ἄστεος ὄντι³³.

²⁸ Joannes Antiochenus, frag. 178, s. 605; Zon. 13.5.27–30.

²⁹ Zon. 13.5.25–26.

³⁰ Zon. 13.5.31.

³¹ *Zosimi Comititis et exadvocati fisci, Historia Nova*, red. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887 [dalej: Zos.], 2.27.1–4; praca powstała w latach 498–518; vide także: Zos. 3.13.4: „περὶ δὲ Ὀρμίσδου καὶ πρότερον εἴρηται, ὅτι Πέρσης τὸ ἦν καὶ βασιλέως υἱός, ὑπὸ δὲ ἀδελφοῦ ἀδικηθεὶς καὶ φυγὼν πρὸς Κωνσταντῖνόν”.

³² Zos. 2.27.1.

³³ Zos. 2.27.2.

Opis okoliczności ucieczki Hormazda przedstawiony przez Zosimosa różni się od opisów Jana z Antiochii i Zonarasa³⁴. Z punktu widzenia obecnych rozważań ważniejsze od epickich opisów są różnice w przedstawionych powiązaniach rodzinnych, ponieważ Zosimos wymienia tylko dwóch synów perskiego króla, co więcej – nie podaje jego imienia. Karin Mosig-Walburg sugeruje, że Zosimos (lub autor źródła, z którego korzystał) mógł nie orientować się w relacjach rodzinnych domu Sasanidów. Badaczka zwraca uwagę na fakt, że Zosimos nie napisał, iż do Konstantyna przybył brat rządzącego wówczas perskiego władcy, lecz „pewien Pers, o imieniu Hormazd, z królewskiego rodu” („ἡνὸ τομόλησε Πέρσης ἀνὴρ, Ὁρμίσδης ὄνομα, τοῦ βασιλείου γένους”)³⁵.

Interesująca jest informacja podana przez Zosimosa, że powodem pominięcia Hormazda w sukcesji była wypowiedziana niegdyś groźba oskórowania członków dworu, którzy nie oddali mu należnej czci w czasie uczty urodzinowej jego ojca:

τοῦ πατρὸς αὐτῷ Περσῶν βασιλεύοντος καὶ τὴν γενέθλιον ἐπιτελοῦντος κατὰ τὸν Περσῶν νόμον ἡμέραν, Ὁρμίσδης εἰσῆι θῆραν πολλὴν εἰσαγαγὼν εἰς τὰ βασίλεια. τῶν δὲ παρακληθέντων εἰς τὴν εὐωχίαν οὐ τιμησάντων αὐτὸν οὐδὲ κατὰ τὸ καθήκον ἐπαναστάντων, ἀγανακτήσας ἠπειλῆσε τὸν Μαρσίου μόρον αὐτοῖς ἐπιθῆσειν³⁶.

³⁴ Opisy Jana i Zonarasa są zbliżone, lecz na uwagę zasługuje wzmianka Jana z Antiochii o perłach, które kobiety umieściły w żelaznym łańcuchu (οὐ ἢ μήτηρ, συνειδυίας καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς, δεσμοὺς σιδηροῦς τέχνη τινὶ κατασκευάσασα μαργαριτῶν ἔσωθεν ἐνέπλησε). O symbolicznym znaczeniu pereł vide: K. Erdmann, *Die Entwicklung der Sāsānidischen Krone*, „Ars Islamica” 1951, 15/16, s. 87–123; J. Walker, *Luminous Markers: Pearls and Royal Authority in Late Antique Iran and Eurasia*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity: Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250–750*, red. N. Di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, 253–268. Opis ucieczki przedstawiony przez Zosimosa różni się w szczegółach. Według niego żona miała przemycić pilnik, umieszczony wewnątrz ryby. Można tu zauważyć pewne podobieństwo do romantycznego opisu ucieczki Kawada I (Kawād, 488–496, 498–531), któremu również pomogła żona, vide: *Procopius. History of the Wars*, red. H.B. Dewing, Cambridge, Mass. 1914–1940, 1.6.1–8 [dalej: *Proc. Bella*]. Problematiczna jest także chronologia wydarzeń, można ostrożnie założyć, że ucieczka miała miejsce ok. 324 r. Według Zosimosa (2.27.1) miał prosić o azyl Konstantyna (306–337), natomiast Jan z Antiochii (frag. 178, s. 605) twierdzi, że przybył na dwór Licyniusza (308–324). Zonaras (13.5.33) informuje jedynie, że Hormazd uczestniczył jako dowódca dużego oddziału jazdy w wyprawie perskiej Konstancjusza (337–361).

³⁵ K. Mosig-Walburg, *Die Flucht*, s. 80.

³⁶ Zos. 2.27.1.

Jeśli zestawimy ją z przytoczoną wcześniej opowieścią Jana z Antiochii o tym, że Adur-Narseh zapowiedział, że gdy dorośnie, to każe zrobić namiot z ludzkich skór, co miało być powodem zamordowania go, to narzuca się pytanie o wiarygodność obu przekazów. Być może w obu przypadkach autorzy wykorzystali *topos*, aby uzasadnić, dlaczego Adur-Narseh i Hormazd zostali pozbawieni władzy królewskiej³⁷.

Identyfikacja króla przedstawionego na dolnym panelu reliefu w Naqš-e Rostam (NRm VII)³⁸ jako Szapura II pokonującego swojego brata Hormazda nie ma solidnych podstaw, ponieważ nie tylko identyfikacja zwycięskiego jeźdźcy jest dyskusyjna, lecz ze względu na stan zachowania reliefu nie można określić nakrycia głowy pokonanego wroga³⁹.

Przy południowym wejściu do sali tronowej Dariusza (sala 100 kolumn) w Persepolis odkryto inskrypcję w języku średnioperskim, upamiętniającą wizytę Szapura, króla Saków⁴⁰: „māh Spandarmad abar sāl II mazdēšn bay Šābuhr šāhān šāh Ērān ud anērān kē čīhr az yazdān pad ān jār ka Šābuhr Sagān-šāh Hind Sagastān ud Tūrestān tā drayāb danb pus mazdēšn bay Ohrmazd šāhān šāh Ērān ud anērān [...]”⁴¹.

Napis datowany jest na miesiąc Spandarmad, w drugim roku panowania Szapura (310/311), króla królów Irańczyków i nie-Irańczyków. Wymieniony w nim Szapur, król Saków (władca Indii, Sistanu i Turanu, aż do brzegów morza), nazywa się synem Hormazda, króla królów Irańczyków i nie-Irańczyków. Nie może być jednak identyfikowany z bratem

³⁷ Wydaje się, że jest to literacki *topos* składający się na wyobrażenie Persów w mentalności „zachodniej”. O obdzieraniu ludzi ze skóry wspomina Ammianus Marcellinus (23.6.80): *cutes vivis hominibus detrahunt particulatim vel solidas*. O wyobrażeniu Persów w przekazach rzymskich vide: F. Alidoust, *Natio molestissima. Römerzeitliche Perserbilder von Cicero bis Ammianus Marcellinus*, Gutenberg 2020.

³⁸ F. Sarre, E. Herzfeld, *op. cit.*, s. 74–76, Pl. XL.

³⁹ Tak proponuje A.S. Shahbazi (*Hormozd*, s. 462) na podstawie identyfikacji zwycięskiego jeźdźcy z Szapurem II (o identyfikacji vide: E.F. Schmidt, *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*, Chicago 1969, s. 136–137, Pl. 95), jednak atrybucja ta została zakwestionowana, przypisując autorstwo reliefu Bahramowi II (Bahrām, 276–293), vide m.in.: L. Vanden Berghe, *Archéologie de l’Iran Ancien*, Leiden 1959, s. 25; H. von Gall, *Das Reiterkampfbild in der iranischen und iranisch beeinflussten Kunst parthischer und sasanidischer Zeit*, Berlin 1990, s. 33d–34; M.R. Shayegan, *The Cameo of Warahrān II and the Kušano-Sasanians*, „Bulletin of the Asia Institute” 2020, 30, s. 1–20.

⁴⁰ M. Back, *op. cit.*, s. 492–494; zdjęcia vide: E. Herzfeld, *Paikuli: Monument and Inscription of the Early History of the Sasanian Empire*, vol. 2, Berlin 1924, Pl. 212; R.N. Frye, *The Persepolis Middle Persian inscriptions from the time of Shapur II*, „Acta Orientalia” 1966, 30, s. 83–93.

⁴¹ ŠPs – 1.

Adur-Narseha, którego imienia nie podaje Zonaras⁴², co sugerują Michael Dodgeon i Samuel Lieu⁴³. Na podstawie drugiej inskrypcji z Persepolis, datowanej na 18. rok panowania Szapura II (326/327), która wymienia Szapura, króla Saków⁴⁴, można założyć, że w momencie jej powstania król Saków nadal sprawował władzę⁴⁵. Czas powstania, jak również miejsce umieszczenia inskrypcji wydają się być potwierdzeniem, że rzeczywiście król Saków był bratem Szapura II⁴⁶. Oczywiście można by spekulować, że określenie „syn króla królów Hormazda” (pus Ohrmazd šāhān šāh) mogłoby się odnosić do Szapura II, jednak fraza ta występuje bezpośrednio po tytulaturze króla Saków.

Po śmierci Szapura II królem Eranszaru został Ardaszir II (Ardaxšir, 379–383)⁴⁷. W przytoczonym wcześniej fragmencie tekstu Tabari podaje, że Hormazd II w chwili swojej śmierci nie miał syna, a królem został natychmiast wybrany jeszcze nienarodzony Shapur II⁴⁸. Jednak w dalszej części sam sobie zaprzecza, pisząc, że po śmierci Szapura tron przejął jego brat Ardaszir, syn Hormazda. „Then there took charge of the royal power, after Sābūr Dhū al-Aktāf, his brother Ardashīr. [He was] the son of Hurmuz”⁴⁹. Potwierdzają to także Ya‘qubi⁵⁰: „Sābūr’s brother, Ardashīr, son of Hurmuz, then became king. He conducted himself badly, killing their nobles and

⁴² Zon. 13.5.19.

⁴³ M.H. Dodgeon, S.N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226–363). A Documentary History*, London and New York 2005, s. 323, note 2.

⁴⁴ ŠPs – II, M. Back, *op. cit.*, s. 495–497; H.S. Nyberg (*A manual of Pahlavi. 2, Ideograms, glossary, abbreviations, index, grammatical survey, corrigenda to part I*, Wiesbaden 1974, s. 284) odczytuje rok panowania Szapura jako 68, a nie 18. Wydaje się niewiarygodne, aby obaj bracia rządili ok. 70 lat, tym bardziej, jeśli zestawia się informacje zawarte w inskrypcji ŠPs – I, że król Saków przybył do Persepolis w 2. roku panowania Szapura II.

⁴⁵ N. Schindel, *Sakastan in the Fourth and Fifth Century AD. Some Historical Remarks Based on the Numismatic Evidence*, „Electrum” 2015, 22, s. 240; vide także: N. Schindel, *Die Münzstätte Sakastan unter Shapur II.*, „Schweizerische numismatische Rundschau” 2011, 90, s. 79–110.

⁴⁶ M.R. Shayegan, *On the Rationale*, s. 112; *contra* M. Azarnousch 1986, s. 223 (cf. K. Mosig-Walburg, *Die Flucht*, s. 81, note 33), który twierdzi, że król Saków nie był synem Hormazda.

⁴⁷ A.S. Shahbazi, *Ardašīr II*, „Encyclopædia Iranica” 1986, 2, 4, s. 380–381; K. Mosig-Walburg, *Königtum und Adel in der Regierungszeit Ardashirs II., Shapurs III. und Wahrams IV*, w: *Commutatio et contentio: Studies in the Late Roman, Sasanian and Early Islamic Near East in Memory of Zeev Rubin*, red. H. Börm, J. Wiesehöfer, Düsseldorf 2010, s. 133–158. Według przekazów armeńskich Ardaszir miałby być synem Szapura, dyskusja, vide: R.W. Thomson (*Moses Khorenats’i, History of the Ormianians*, Cambridge, Mass. and London, 1978, 3.50, s. 314, n. 7).

⁴⁸ Ṭabarī, 836.

⁴⁹ Ṭabarī, 846, tłum. C.E. Bosworth.

⁵⁰ *The Works of Ibn Wadīh Al-Ya‘qubi. vols. 3*, red. M.S. Gordon, Leiden 2018 [dalej: Ya‘qūbī].

magnates, and he was therefore deposed, after he had reigned for four years”⁵¹ i Ferdowsi, który dodaje, że Ardaszir był młodszym bratem króla: „When he was more than seventy years old and had little hope of living longer, he summoned a scribe, together with the chief priest, Ardeshir, a wise and just man who was Shapur’s own younger brother”⁵².

Również Agathias, który miał opierać swoją pracę na źródłach sasanidzkich, napisał, że następcą Szapura był jego brat, który rządził cztery lata, aż do swojej śmierci („Μετὰ γὰρ Σαβώρην Ἀρταξήρ ἀδελφὸς ὢν αὐτῷ καὶ μετασχὼν τῆς βασιλείας τεττάρων ἐτῶν χρόνον κατ’ αὐτὴν ἀπεβίω”) ⁵³.

Hipoteza zaproponowana przez Theodora Nöldeke⁵⁴, że występujący w *Aktach Perskich Męczenników*⁵⁵ (opisujących prześladowania chrześcijan w sasanidzkim Iranie⁵⁶) król Adiabeny (malkā d-Hadyab)⁵⁷ powinien być identyfikowany jako późniejszy król Ardaszir II⁵⁸, jest przekonująca. Potwierdzają ją także dwa fragmenty zawarte w tzw. *Kronice z Seert*⁵⁹: „Ce saint, contemporain de ce Père et originaire d’un village appelé Beith Nethpra en Adiabène était parent de ces martyrs, qui, sous Sapor

⁵¹ Ya’ qūbī, 182, tłum. M.S. Gordon.

⁵² Ferdowsi, tłum. D. Davis, s. 599.

⁵³ Agath. 4.26.1.

⁵⁴ T. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden aus der arabischen Chronik des Tabari: Übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und ergänzungen versehen*, Leyden 1879, s. 70, n. 1: Als Prinz war er »König von Hadjab“, und zwar erscheint er als solcher in Jahre 344 n. Ch. und noch 376.

⁵⁵ G. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer*, Leipzig 1880 [dalej AMP]; G. Wießner, *Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapur II*, Göttingen 1967.

⁵⁶ O sytuacji chrześcijan w czasie panowania Szapura II vide: T.D. Barnes, *Constantine and the Christians of Persia*, „The Journal of Roman Studies” 1985, 75, s. 126–136; D. Frendo, *Constantine’s Letter to Shapur II: Its Authenticity, Occasion, and Attendant Circumstances*, „Bulletin of the Asia Institute” 2001, 15, s. 57–69; K. Mosig-Walburg, *Die Christenverfolgung Shâpûrs II. vor dem Hintergrund des persisch-römischen Krieges*, w: *Inkulturation des Christentums im Sasanidenreich*, red. A. Mustafa, J. Tubach, Wiesbaden 2007, s. 171–186. O problemach z datacją vide: R. Kosiński, *Jeszcze raz o dacie męczeństwa Symeona bar Sabba’e i prześladowaniach chrześcijan w Persji za panowania Szapura II*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, s. 1–24.

⁵⁷ G. Wießner, *op. cit.*, s. 206, n. 3, 231, n. 1. O Adiabenie vide: M. Marciak, *Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three ‘Regna Minora’ of Northern Mesopotamia between East and West*, Leiden 2017, s. 257–406.

⁵⁸ C.J. Brunner, *Ādurfrāzgird*, „Encyclopædia Iranica” 1983, 1, 5, s. 478.

⁵⁹ *Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Première partie (I)*, red. A. Scher, *Patrologia Orientalis* 5.2, Paris 1910; *Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Seconde partie (I)*, red. A. Scher, *Patrologia Orientalis* 7.2, Paris 1911. O kronice vide: L. Sako, *Les sources de la Chronique de Séert*, „Parole de l’Orient” 1987, 14, s. 155–166.

(Sâbour), avaient reçu en Adiabène la palme du martyr, des mains de son frère Ardasir”⁶⁰ oraz „Le règne de Sapor avait duré 70 ans, 11 mois et quelques jours. Sa mort, l’an 686 d’Alexandre, amena sur le trône son frère, Ardašir, qui était son héritier et qui habitait Ninive”⁶¹.

Bezpośrednie odniesienie do pokrewieństwa króla Adiabeny z Szapur II odnajdujemy we fragmencie *passio* Sabas’a (Sāb^hā Pīrgušnasp)⁶²:

Als Friede geschlossen ward, kam das Land in Šāb^hōr’s Hände und viele seiner Bewohner zogen mit den Römern fort. Šāb^hōr machte zu Gouverneuren des Landes die Mitglieder seiner Familie und leiblichen („natürlichen“) Brüder Zāmis̄p und Ād^hurafr[ō]zgerd. Jedem von ihnen gab er einen Theil der Provinz zur Bewohnung. Dem Ādurafr[ō]zgerd schenkte: er das Land von Nšib^hīn bis zum Flusse SRJA, dem Zāmis̄p vom Flusse SRJA bis zum Tigris⁶³.

Na mocy *ignobili decreto*⁶⁴ zawartego w 363 r. wojska rzymskie opuściły Nisibis, Singarę, Castra Maurorum (oraz 15 innych twierdz w północnej Mezopotamii)⁶⁵. Zgodnie z powyższym tekstem Szapur miał podzielić zarząd nad prowincją Arbāyistān⁶⁶ między swoich dwóch braci: Ardaszira i Zamaspa.

Ardaszir II został przedstawiony na reliefie inwestytury w Tāq-e Bostān⁶⁷, być może także w scenie inwestytury w mniejszej grocie w Tāq-e Bostān⁶⁸. Interpretacja reliefu w Salmās nadal jest przedmiotem dyskusji⁶⁹.

⁶⁰ Chronique de Séert, tłum. A. Scher, s. 172.

⁶¹ *Ibidem*, s. 260.

⁶² *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, red. P. Peeters, Brussels 1910, number 1031.

⁶³ APM, tłum. G. Hoffmann, s. 23–24.

⁶⁴ Amm. Marc., 25.7.13.

⁶⁵ Warunki traktatu vide: B. Dignas, E. Winter, *op. cit.*, s. 131–134; K. Mosig-Walburg, *Römer und Perser*, s. 305–324; O cesjach terytorialnych vide: K. Maksymiuk, *Geography of Roman-Iranian wars. Military operations of Rome and Sasanian Iran*, Siedlce 2015, s. 21, 101–102.

⁶⁶ O sasanidzkiej prowincji w północnej Mezopotamii w IV w. vide: G. Widengren, *Arbāyistān*, „Encyclopædia Iranica” 1986, 2, 3, s. 276–277.

⁶⁷ Sh. Fukai, K. Horiuchi, *Taq-i-Bustan II – Plates*, The Institute of Oriental Culture, The University of Tokyo, The Tokyo University Iraq-Iran Archaeological Expedition, Report 13, Tokyo 1972, pl. LXXIV–XCII. Dyskusja wraz z różnymi wariantami identyfikacji poszczególnych postaci oraz przeglądem literatury vide: B. Overlaet, *Ahura Mazda and Shapur II? A Note on Taq-i Bustan, the Investiture of Ardashir II (379–383)*, „Iranica Antiqua” 2012, 47, s. 133–151.

⁶⁸ B. Overlaet, *Ardashir II or Shapur III? Reflections on the identity of a king in the smaller grotto at Taq-i Bustan*, „Iranica Antiqua” 2011, 46, s. 235–250.

⁶⁹ Identyfikacja Ardaszira II na reliefie vide: K. Maksymiuk, *The Sasanian relief at Salmās new proposal*, w: *Crowns, hats, turbans and helmets the headgear in Iranian history Vol. 1 Pre-islamic period*, red. K. Maksymiuk, G. Karamian, Siedlce–Tehran 2017, s. 97–112.

Teofanes opisując wydarzenia 5815 (322/323) r., podaje informacje o zdobyciu Amidy przez Narseha, syna króla perskiego, który poniósł śmierć w czasie działań militarnych podjętych przez wojska Konstancjusza II (337–361)⁷⁰. Oczywiście jest, że nie mógł on być synem Szapura II, nie ma jednak pewności, czy był jego bratem⁷¹ czy może wujem, ponieważ ojciec Narseha nie został wymieniony z imienia („Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει Ναρσῆς, ὁ υἱὸς τοῦ τῶν Περσῶν βασιλέως, κατέδραμε τὴν Μεσοποταμίαν καὶ λαμβάνει πόλιν Ἀμίδαν. τούτῳ Κωνστάντιος ὁ καῖσαρ, Κωνσταντίνου παῖς, πολεμεῖ καὶ πταίσας ὀλίγα τέλος οὕτω τῆς μάχης ἐκράτησεν, ὥς καὶ αὐτὸν ἀνελεῖν τὸν Ναρσῆν”)⁷².

Christopher Brunner zaproponował tezę, że Kawad, występujący w emisji kuszano-sasanidzkich monet, mógłby być bratem Szapura II, sprawującym władzę na wschodzie jako król Kuzan (*Kušanšāh*) w czasie małoletności *šāhān šāh*⁷³. Podstawą jego tezy jest emisja monet z inskrypcją KOBODO, na awersie których władca przedstawiany został w protomie lwa (korona książęca)⁷⁴. Brunner datuje emisję monet na lata 310–320, jednak sam zaznacza, że niewiele wiadomo o sytuacji na wschodzie imperium w pierwszej połowie IV w.⁷⁵

⁷⁰ *Theophanis chronographia*, vol. 1, red. C. de Boor, Lipsiae 1883, s. 20, 24–26. O śmierci Narseh wspomina Festus (*The Breviarium di Festus*, red. J.W. Eadie, London 1967), 27.2–3: „*Narasarensi autem, ubi Narseus occiditur, superiores discessimus*”. Lokalizacja bitwy vide: W. Ensslin, *Zu dem vermuteten Perserfeldzug des rex Hannibalianus*, „*Klio*” 1936, 29, s. 106, n. 1, contra P. Peeters, *L'Intervention politique de Constance II dans la Grande Arménie en 338*, „*Académie royale de Belgique, Bulletins de la Classe des lettres et des sciences morales et politiques*” 1931, 5, 17, s. 44–45. O błędnej dacie tego wydarzenia przez Theophanesa vide: K. Mosig-Walburg, *Römer und Perser*, s. 182–184.

⁷¹ Tak interpretują wydawcy *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*, tłum. C. Mango, R. Scott (with the assistance of G. Greatrex), Oxford 1997, s. 34, n. 8.

⁷² Theophanes, A.M. 5815.

⁷³ C.J. Brunner, *The Chronology of the Sasanian Kušanšāhs*, „*Museum Notes (American Numismatic Society)*” 1974, 19, s. 158, 162.

⁷⁴ Zobacz emisję monet kuszano-sasanidzkich z Gandhary w zbiorach British Museum, które są przypisane władcy Kuzan Hormazdowi I (circa 285–300), na których występuje imię Kawad [BM inv. IOLC.4270; IOLC.4265; IOLC.4291]. O kolekcji monet vide: E. Errington, *Charles Masson: Collections from Begram and Kabul Bazaar, Afghanistan 1833–1838*, London 2021.

⁷⁵ O problemach w badaniach zarówno nad chronologią, jak i relacjami między Sasanidami a władcami Kuzan vide: M.L. Carter, *A Numismatic Reconstruction of Kushano-Sasanian History*, „*Museum Notes (American Numismatic Society)*” 1985, 30, s. 215–281; J. Cribb, *Numismatic evidence for Kushano-sasanian chronology*, „*Studia Iranica*” 1990, 19, s. 151–193; M. Alram, *From the Sasanians to the Huns New Numismatic Evidence from the Hindu Kush*, „*The Numismatic Chronicle*” 2014, 174, 261–291; N. Schindel, *Kushanshahs ii*.

DARA, SYN BAHMANA

Opowieść o podobnych okolicznościach objęcia władzy, jak miało to miejsce w przypadku Szapura II, pojawia się w irańskiej tradycji w odniesieniu do syna króla Bahmana⁷⁶ i jego córki Humay Chihrazad (Homāy Čehrzād)⁷⁷:

Bahman, now also referred to as Ardeshir, had a son called Sasan. He also had a beautiful daughter named Homa, with whom he fell in love, and he slept with her, „according to the custom called Pahlavi.” When Homa was six months pregnant, Bahman became ill, and, realizing he was going to die, he resigned his throne to Homa and her heirs⁷⁸.

oraz

Bahman died before the birth of Darius. Khāmanī was made queen, out of gratitude to her father Bahman, and the kings of the earth continued to pay tribute to Bahman⁷⁹.

To, co przebiją z obu opowieści, to fakt, że zarówno Szapur, jak i Dara (Dārā) zostali wybrani na władców *Ērānšahr* jeszcze przed swoimi rodzinami, będąc dosłownie „w łonie matki”. Umierający Bahman miał desygnować na swojego następcę Humay i ich nienarodzone dziecko. O wyznaczeniu przez Hormazda na swojego następcę nienarodzonego

Kushano-Sasanian Coinage, Encyclopædia Iranica, online edition, 2016, <http://www.iranica-online.org/articles/kushanshahs-02-coinage> [dostęp: 16.11.2016].

⁷⁶ Dj. Khaleghi-Motlagh, *Bahman (2) son of Esfandiār*, „Encyclopædia Iranica” 1988, 3, 5, s. 489–490. Bahman nie jest wymieniony w Aweście, jednak odniesienia do tego władcy, jako jednego z legendarnych królów kejanidzkich, można odnaleźć w tekstach spisanych w języku średnioperskim, np.: „That of silver is the reign of Ardashir the Kayanid, who is called Vohuman son of Spend-dat” (*The Zand ī Wahman Yasn: a Zoroastrian apocalypse*, red. C. Cereti, Roma 1995, 3.24), „Wahman the son of Spandyād [ruled] for one hundred twelve years; Humāy the daughter of Wahman for thirty years; Dārāy the son of Čīhr- āzād, who is Wahman, for twelve years (*The Bundahišn: The Zoroastrian book of Creation*, red. D. Agostini, S. Thrope, New York 2020, s. 193)”. O dynastii Kejanidów vide: A. Krasnowolska, *The Heroes of the Iranian Epic Tale*, „Folia Orientalia” 1987, 24, s. 173–189; M.A. Irannejad, *Kavis in the Ancient National Iranian Tradition*, „Iranica Antiqua” 2020, 55, s. 241–277.

⁷⁷ J. Doostkhah, *Homāy Čehrzād*, „Encyclopædia Iranica” 2004, 12, 4, s. 436–437; K. Maksymiuk, *‘Forgotten Queen’. Was the Jewish woman Šišindux the mother of the Iranian šāhānšāh Wahrām V Gōr*, „Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis” 2019, 4, s. 133–134.

⁷⁸ Ferdowsī, tłum. D. Davis, s. 440.

⁷⁹ Ṭabarī, 687, tłum. M. Perlmann.

jeszcze Szapura wspomniał Tabari (dodając, że znana jest także inna wersja wydarzeń):

Others have said, moreover, that Hurmuz had entrusted the royal power to that unborn child in his mother's womb, and that the woman in question gave birth to [the future] Sābūr Dhū al-Aktāf. [...] Then there was born Sābūr Dhū al-Aktāf, son of Hurmuz [...], who succeeded to the royal power by virtue of the testament of his father Hurmuz's appointment of him as his successor⁸⁰.

O ile w opisie Ferdowsiego po śmierci Bahmana jako królowa rządziła Humay: „Bahman, also called Ardeshir, fell sick and died, and the throne became vacant. Hoday, his daughter, who was pregnant by him, placed the crown on her own head and began a new reign”⁸¹, o tyle po śmierci Hormazda tron pozostał „pusty”:

After Hormozd the son of Nersi had reigned for nine years, the pomegranate color of his cheeks became like a yellow flower. His kingly mind felt the sorrows of death, and he died, leaving behind no son. This exalted and eloquent man passed from the fleeting world with a cry of anguish on his lips. He was mourned for forty days; during this time the throne remained empty and lost its power and prestige, and the country's nobility were filled with anxiety. Then a priest discovered a beautiful young woman in the king's private quarters⁸².

Należy podkreślić, że matka Szapura nie jest nawet wspomniana z imienia⁸³. Wydaje się, że poprzez symboliczne umieszczenie korony nad jej brzuchem pominięto ją w ewentualnej sukcesji. Bal'amī⁸⁴ zupełnie pomija rolę matki Szapura, podając tylko jedną z wersji Tabari'ego, zgodnie z którą Hormazd, na mocy testamentu, stwierdził, że jeśli urodzi się syn, on nadaje mu imię Szapur i przekazuje władzę nad królestwem. Według tego przekazu tron pozostawał pusty przez sześć miesięcy, a koronę umieszczono nad kołyską nowo narodzonego króla:

⁸⁰ Tabarī, 836, tłum. C.E. Bosworth.

⁸¹ Ferdowsī, tłum. D. Davis, s. 441.

⁸² *Ibidem*, s. 577.

⁸³ Vide: Zon. 13.5.18: οὐ μέντοι ἐξ ἐπισήμου γυναικός. O talmudycznej tradycji związanej z Ifra Hormizd vide: J. Neusner, *A History of the Jews in Babylonia, Part 4. The Age of Shapur II*, Leiden 1969, s. 36–39.

⁸⁴ *Chronique de Abou Djafar Mo'hammed ben Djarir ben Yezid Tabari* [Abrégée par Abū 'Alī Muḥammad Bal'amī], tłum. H. Zotenberg, Tome II, Paris 1869.

Avant de mourir, comme sa femme était enceinte, il recommanda par son testament, à ses sujets: Si cette femme met au monde un fils, je lui donne le nom Schâpour et lui destine le royaume. Le trône de Perse resta vacant pendant six mois; quiconque remplissait une fonction continua, pendant ce temps, de la remplir, et le vizir [de Bahrâm] conduisit les affaires, jusqu'au jour où la femme mit au monde un fils. Le peuple en fut très-content; on nomma cet enfant Schâpour, on suspendit la couronne sur son berceau et on le fit roi, et le bruit s'en répandit aux quatre coins du monde. Le vizir continuait de conduire les affaires, et chaque fonctionnaire gardait son poste. Ce prince était Schâpour Dsou'l-Aktâ⁸⁵.

Pozycja Humay była wyjątkowa, niejako zagwarantowana sankcją religijną, poprzez spełnienie obowiązku *xwēdōdah* („according to the custom called Pahlavi”)⁸⁶. W zoroastryjskich tekstach z okresu sasanidzkiego termin *xwēdōdah* odnosi się do praktyki związków małżeńskich w rodzinie nuklearnej, będących jednym z najbardziej pobożnych czynów zaratusztrianina⁸⁷.

Za sankcję religijną w przypadku Szapura można uznać udział kapłanów, najpierw we wskazaniu „właściwej” kobiety, matki przyszłego króla, a następnie w uroczystościach związanych z nadaniem mu imienia („The chief priest named him Shapur, and held festivities in his honor”)⁸⁸.

Podstawową różnicą w opisie przejęcia władzy przez Szapura i Darę jest informacja o ewentualnych pretendencjach do korony królewskiej. Zgodnie z tradycją Bahman w momencie śmierci miał już syna o imieniu Sasan (Sāsān), który miał być protoplastą dynastii Sasanidów: „Bahman, now also referred to as Ardeshir, had a son called Sasan”⁸⁹ oraz „He [Ardashīr Bahman] was the father of Darius (Dārā) the Great and Sāsān, the progenitor of the other Persian kings, that is, Ardashīr

⁸⁵ Bal'amī, tłum. H. Zotenberg, s. 90–91.

⁸⁶ Dyskusja o „małżeństwach krewniaczych” w przedislamskim Iranie vide: B. Spooner, *Iranian Kinship and Marriage*, „Iran” 1966, 4, s. 51–59; M. Macuch, *Incestuous Marriage in the Context of Sasanian Family Law*, w: *Ancient and Middle Iranian Studies: Proceedings of the 6th European Conference of Iranian Studies, Held in Vienna, 18–22 September 2007*, red. M. Macuch, D. Weber, D. Durkin-Meisterernst, Wiesbaden 2010, s. 133–148; K. Maksymiuk, *Marriage and divorce law in Pre-Islamic Persia. Legal status of the Sassanid' woman (224–651 AD)*, „Cognitio Arts & Humanities” 2019, 6, s. 3.

⁸⁷ Vide: *Dēnkard*, 3.80: „That relationship (formed) for (the sake of) offspring which is deserving of most thought, is, in particular, of three kinds: of these one is that of father and daughter, the second is that of son and mother, and the third is that of brother and sister”.

⁸⁸ Ferdowsī, tłum. D. Davis, s. 577.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 440.

son of Bābak, and his sons. Khāmanī, the daughter of Bahman, was the mother of Darius”⁹⁰.

Jest to o tyle interesujące, że pochodzenie dynastii Sasanidów w dalszym ciągu jest przedmiotem debaty naukowej⁹¹. Problem ten widać w zestawieniu informacji o genealogicznym powiązaniu Ardaszira I (224–242) z Bahmanem. Oficjalna inskrypcja królewska *Res Gestae Divi Saporis* podaje, że ojcem Szapura I był Ardaszir I, syn Papaka (Pābag). Tekst wymienia wprawdzie Sasana, z tytułem pan (*xwādāy*), lecz bez wskazania jego powiązań genealogicznych⁹². Tabari wiąże Ardaszira I z Bahmanem przez Sasana, a nie przez Humay, twierdząc, że Ardaszir I był młodszym synem Papaka i wnukiem Sasana⁹³. Jednak według epickiego romansu *Księga czynów Ardaszira syna Papaka* (*Kārnāmag ī Ardaxšir ī Pābagān*)⁹⁴ Sasanidzi wywodzili się z linii dynastycznej Humay („ud

⁹⁰ Tabarī, 687, tłum. M. Perlmann.

⁹¹ Touraj Daryaee (*Ardaxšir*, s. 236–255) zwraca uwagę na genealogię zawartą w *Bundahišn* (35.36), według której „Ardaxšir the son of Pābag, whose mother (is said) to be the daughter Sāsān”. Zestawiając tę genealogię z informacją podaną przez Tabarięgo (814), że Sasan był opiekunem świątyni ognia Anāhīd w Istakhr, oraz treścią ŚKZ (25/20/46), Daryaee proponuje tezę, że była to oficjalna wersja genealogii przedstawiona przez dwór królewski, dzięki której Ardaszir mógł uzasadnić swoje roszczenia do korony zarówno na gruncie kapłańskim, jak i królewskim. Na podstawie analizy indo-partyjskich monet Farn-Sasana (Farn-Sāsān) oraz wczesnych emisji Ardaszira I, Marek Olbrycht (*op. cit.*) wysunął tezę, że Sasan mógł pochodzić z bocznej linii Gondofaresa (tzw. Indo-Partów), arsakidzkiego władcy Sakastanu; *contra* Khodadad Rezakhani (*Reorienting the Sasanians...*, s. 39–42), według którego prawdopodobnie około 225 r. Farn-Sasan został pokonany przez Ardaszira i to właśnie uznanie zwierzchnictwa mogło być podstawą do umieszczenia ołtarza ognia na monetach indo-partyjskich, a wprowadzenie tytułu „Król królów” przez Farn-Sasana miało być odpowiedzią na przyjęcie tego tytułu przez Ardaszira. Innym argumentem przeciw tezie Olbrychta jest brak odwołania się przez władców sasanidzkich do ich indo-partyjskich korzeni, co jest tym bardziej zastanawiające, że szukając legitymizacji swojej władzy, powiązali nową dynastię także z Arsacydami, sugerując, że Szapur I był synem córki Ardawana, *vide*: *La geste d’Ardashir fils de Pābag* (*Kārnāmag ī Ardaxšēr ī Pābagān*), red. F. Grenet, Die 2003 [dalej: KAP] 10–11; *vide* także: G. Widengren, *The Establishment*, s. 711–782.

⁹² ŚKZ 25/20/46. Agathias (2.27.1–5) przytacza opowieść sugerującą „niskie” pochodzenie Ardaszira. Jego matką była żona Papaka (szewca), zaś ojcem Sasan (żołnierz). Gdy Ardaszir dorósł i objął tron, po kłótni między Papakiem a Sasanem uzgodniono, że należy go nazywać synem Papaka zrodzonym z nasienia Sasana (ἐκ σπέρματος Σασάνου).

⁹³ Tabarī, 813–814.

⁹⁴ O datacji *vide*: A. Panaino, *The Two Astrological Reports of the Kārnāmag ī Ardašir ī Pābagān*, „Die Sprache” 1994, 36, s. 189. *Vide* także: T. Daryaee, *The Ideal King in the Sasanian World: Ardaxšir ī Pābagān or Xusrō. Anōšagruwān?*, „Nāme-ye Īrān-e Bāstān” 2003, 3, 1, s. 33–45.

Sāsān šubān [ī] Pāpag būd, ud hāmwar abāg gōspandān būd, ud az tōhmag [ī] Dārāy ī Dārāyān būd”⁹⁵).

Zgodnie z powyższym tekstem Sasan był pasterzem stad Papaka, natomiast jego przodkiem był Dara syn Dary. Założyciel sasanidzkiej dynastii miał narodzić się ze związku Sasana z córką Papaka, a następnie zostać adoptowany przez dziadka ze strony matki⁹⁶. Ta sytuacja spowodowała, że Ardaszir opisany został w tekście wprowadzie jako syn Papaka, lecz pochodzący z rodu Sasana, który to ród wywodził się od króla Dary.

W odniesieniu do powyższej dyskusji należy również zwrócić uwagę na interesujący fragment w pracy Ferdowsiego:

When Dara was killed in battle and his family fell upon dark times, a wise, brave son, who was called Sasan, survived him. When he saw that his father had been murdered, and that the Persians’ fortunes were in ruins, he fled before the Greek army and escaped from the general disaster. He died obscurely in India, but left behind him a son who bore his name, which continued in the family for four generations. They lived as shepherds, sometimes as camel drivers, and all their years passed in poverty and hard labor. The last, while still a child, presented himself before Babak’s chief shepherd and said, „Do you need a laborer, someone who can live out his wretched life here?” The shepherd hired Sasan, who worked hard day and night and pleased his masters, so that when he grew up, he became chief shepherd in his turn⁹⁷.

Wspomniany w tekście Sasan (starszy) miałby być synem Dary, a co za tym idzie Sasan (młodszy), który wrócił z Indii do Iranu i był pasterzem Papaka, pochodziłby w prostej linii od Humay⁹⁸.

WNIOSKI

Podsumowując zebrane informacje o ewentualnych „synach” Hormazda, należy zauważyć, że nawet jeśli założymy, że nie wszyscy wymienieni w obecnym studium członkowie rodu Sasanidów byli braćmi Szapura II⁹⁹, to trudno przyjąć za wiarygodny opis jego koronacji.

⁹⁵ KAP, 1.6.

⁹⁶ KAP, 1.20, 2.1–3.

⁹⁷ Ferdowsi, tłum. D. Davis, s. 530.

⁹⁸ O elementach indyjskich zachowanych w KAP vide: M.R. Jackson Bonner, *op. cit.*, s. 30.

⁹⁹ Np. Hormazd, który uciekł do Cesarstwa Rzymskiego, był wujem Szapura II, a nie jego bratem. Vide: K. Mosig-Walburg, *Die Flucht*, s. 93–94, która w przekonujący sposób

Ya'qubi (podobnie jak Ba'āmī) nie podaje romantycznego opisu umieszczania korony nad brzuchem matki. Według jego przekazu to Hormazd, gdy Szapur był niemowlęciem, nadał mu imię i wyznaczył swoim następcą („Then Hurmuz, son of Narsī, reigned for nine years. A son was born to him, whom he named Sābūr and made heir apparent. Hurmuz died while Sābūr was still an infant in the cradle. The people of his kingdom watched over him until he reached adolescence and young manhood”¹⁰⁰).

Późnosasanidzka historiografia przedstawia Ardaszira I jako tego, który przywrócił porządek świata zniszczony przez Aleksandra Macedońskiego, równocześnie podkreślając legitymizację władzy Sasanidów¹⁰¹. Jak napisał Andrea Gariboldi: „Ardashir, restoring the good religion that was dispersed by the accursed Alexander, restored the mythical Iranian tradition and presented himself as the natural continuator of a millenary royal saga”¹⁰².

Na uwagę zasługuje fragment cytowanej wyżej *Księgi czynów Ardaszira*, w którym w odniesieniu do Ardaszira I użyto tytułatury „kay”: „Ardaxšēr ī kay ī Pābagān ī az tōhmag ī Sāsān, nāf [ī] Dārā šāh”¹⁰³.

Oczywistym jest, że w tym przypadku mamy do czynienia z przeniesieniem rzeczywistości VI w.¹⁰⁴ na czas początków dynastii sasanidzkiej, nie ma jednak wątpliwości, że Sasanidzi co najmniej od V w.¹⁰⁵ budowali oficjalny obraz swojej przeszłości, nawiązując do wymienianych w *Aweście*

interpretuje m.in. fragment Eutropiusza (*Eutropii Breviarium ab urbe condita*, red. F.L. Müller, Stuttgart 1995, 9.25.1): *cum Narseo, Hormisdæ et Saporis avo*.

¹⁰⁰ Ya'qūbī, 182, tłum. M.S. Gordon.

¹⁰¹ O opinii na temat Aleksandra Macedońskiego w źródłach irańskich vide: Y. Yamanaka, *From Evil Destroyer to Islamic Hero: The Transformation of Alexander the Great's Image in Iran*, „Annals of Japan Association for Middle East Studies” 1993, 8, s. 55–87; K. Maksymiuk, *Alexander of Macedon in the Memory of Sasanian Iran*, w: *Meministine? Memory and Oblivion in the Ancient World – the Ancient World in the Memory and Oblivion*, red. K. Balbuza, M. Musielak, K. Królczyk, Poznań 2019, s. 103–112. O legitymizacji władzy vide: S. Adhami, *A Question of Legitimacy: The Case of Ardašir I*, „Indo-Iranian Journal” 2003, 46, s. 223–230.

¹⁰² A. Gariboldi, *The Birth of the Sasanian Monarchy in Western Sources*, w: *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion*, red. V.S. Curtis, E. Pendleton, M. Alram, Oxford 2016, s. 50.

¹⁰³ KAP, 3.19.

¹⁰⁴ Porównaj okoliczności przejęcia władzy przez Chosrowa I (Husraw Anōšag-rūwān, 531–579), vide: Proc. Bella, 1.21.22, 1.23.4; K. Maksymiuk, *The Pahlav-Mehrān family faithful allies of Xusrō I Anōšīrvān*, „Метаморфозы истории/ Metamorphoses of History” 2015, 6, s. 171–172.

¹⁰⁵ O powiązaniach ideologicznych z kay Wištāspem vide: T. Daryaei, *History, Epic, and Numismatics: On the Title of Yazdgerd I (Rāmšahr)*, „The American Numismatic Journal” 2002, 14, s. 93. O monetach Yazdgerda II (439–457) z legendą *mzdysn bgy kdy* vide: R. Göbl, *Sasanian Coins*, w: *The Cambridge History of Iran 3.1*, red. E. Yarshater, Cambridge 1983, s. 330.

mitycznych przodków – Kajanidów¹⁰⁶. Bez wątplenia w III w. legendy kajanidzkie były znane na dworze królewskim w Ktezyfonie¹⁰⁷, nie powinna więc dziwić „próba przykrycia” brutalnej walki frakcji dworskich po śmierci Hormazda II romantyczną opowieścią o koronacji Szapura II. Opowieścią niejako zaczerpniętą z eposów kajanidzkich opisujących przejęcie władzy przez Darę, syna Humay i Bahmana.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Agathias, Historiae*, red. R. Keydell, Berlin 1967.
- Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri qui supersunt*, red. W. Seyfarth, Leipzig 1978.
- Back M., *Die sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften*, Leiden 1978.
- Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, red. P. Peeters, Brussels 1910.
- Chronique de Abou Djafar Mo'hammed ben Djarir ben Yezid Tabari* [Abrégée par Abū 'Alī Muḥammad Bal'amī], tr. H. Zotenberg, Tome II, Paris 1869.
- Eutropii Breviarium ab urbe condita*, red. F.L. Müller, Stuttgart 1995.
- Ferdowsī, *Shahnameh, The Persian Book of Kings*, red. D. Davis, New York 2006.
- Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Première partie (I)*, red. A. Scher, *Patrologia Orientalis* 5.2, Paris 1910.
- Histoire Nestorienne Inédite (Chronique de Séert): Seconde partie (I)*, red. A. Scher, *Patrologia Orientalis* 7.2, Paris 1911.
- Ioannis Zonarae Annales*, vol. 3, red. T. Büttner-Wobst, Bonn 1841.
- Joannes Antiochenus*, w: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. 4, red. K. Müller, Paris 1851.
- La geste d'Ardashir fils de Pâbag (Kārnāmag ī Ardaxšēr ī Pābagān)*, red. F. Grenet, Die 2003.
- Le livre d'Ardā Vīrāz*, red. P. Gignoux, Paris 1984.
- Moses Khorenats'i, *History of the Ormianians*, Cambridge, Mass. and London, 1978.
- Nöldeke T., *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden aus der arabischen Chronik des Tabari: Übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und ergänzungen Versehn*, Leyden 1879.
- Procopius, *History of the Wars, Volume I: Books 1–2. (Persian War)*, red. H.B. Dewing, Cambridge 1914.

¹⁰⁶ T. Daryaee, *National History or Keyanid History? The Nature of Sasanid Zoroastrian Historiography*, „Iranian Studies” 1995, 28, 3–4, s. 129–141; A.S. Shahbazi, *Early Sasanians' Claim to Achaemenid Heritage*, „Nāme-ye Īrān-e Bāstān” 2001, 1, 1, s. 61–73; M. Canepa, *Building a New Vision of the Past in the Sasanian Empire: The Sanctuaries of Kayānsīh and the Great Fires of Iran*, „Journal of Persianate Studies” 2013, 6, s. 64–90.

¹⁰⁷ J. BeDhun, *Iranian Epic in the Chester Beatty Kephalaia*, w: *Mani at the Court of the Persian Kings: Studies on the Chester Beatty Kephalaia Codex*, red. I. Gardner, J. Beduhn, P. Dilley, Leiden 2015, s. 147–157; O roli „gubernatorów” (fratarakā) vide: T. Daryaee, *In Search of Lost Time: The Fratarakās and the Genealogy of Sasanian Ancestry*, w: *Sasanian Studies. Late Antique Iranian World 1*, red. S. Farridnejad, T. Daryaee, Wiesbaden 2022, s. 41–56.

- Šahrestānīhā ī Ērānšahr, *A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, red. T. Daryaee, Costa Mesa 2002.
- The Breviarium di Festus*, red. J.W. Eadie, London 1967.
- The Bundahišn: The Zoroastrian book of Creation*, red. D. Agostini, S. Thrope, New York 2020.
- The Chronicle of Arbela*, red. P. Kawerau, Leuven 1985.
- The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*, tłum. C. Mango, R. Scott (with the assistance of G. Greatrex), Oxford 1997.
- The History of al-Ṭabarī*, Vol. IV: *The Ancient Kingdoms*, red. M. Perlmann, Albany 1987.
- The History of al-Ṭabarī*, Vol. V: *The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*, red. C.E. Bosworth, Albany 1999.
- The Works of Ibn Wadīh Al-Yaʿqubi*. vols. 3, red. M.S. Gordon, Leiden 2018.
- The Zand ī Wahman Yasn: a Zoroastrian apocalypse*, red. C. Cereti, Roma 1995.
- Theophanis chronographia*, vol. 1, red. C. de Boor, Lipsiae 1883.
- Zosimi Comitis et exadvocati fisci, Historia Nova*, red. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887.

Studies (Opracowania)

- Adhami S., *A Question of Legitimacy: The Case of Ardašīr I*, „Indo-Iranian Journal” 2003, 46.
- Alidoust F., *Natio molestissima. Römerzeitliche Perserbilder von Cicero bis Ammianus Marcellinus*, Gutenberg 2020.
- Alram M., *From the Sasanians to the Huns New Numismatic Evidence from the Hindu Kush*, „The Numismatic Chronicle” 2014, 174.
- Azarnouche S., Grenet F., *La politique de l'autruche: manipulations successorales chez les Sassanides, d'après un plat de Šāpūr II*, „Res Orientales” 2023, 30.
- Barnes T.D., *Constantine and the Christians of Persia*, „The Journal of Roman Studies” 1985, 75.
- BeDhun J., *Iranian Epic in the Chester Beatty Kephalaia*, w: *Mani at the Court of the Persian Kings: Studies on the Chester Beatty Kephalaia Codex*, red. I. Gardner, J. Beduhn, P. Dillery, Leiden 2015.
- Brunner C.J., *Ādurfrāzgird*, „Encyclopædia Iranica” 1983, 1, 5.
- Brunner C.J., *The Chronology of the Sasanian Kušānšāhs*, „Museum Notes (American Numismatic Society)” 1974, 19.
- Cameron A., *Agathias on the Sassanians*, „Dumbarton Oaks Papers” 1970, 23.
- Cameron A., *Biondo's Ammianus: Constantius and Hormisdas at Rome*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1989, 92.
- Canepa M., *Building a New Vision of the Past in the Sasanian Empire: The Sanctuaries of Kayānsih and the Great Fires of Iran*, „Journal of Persianate Studies” 2013, 6.
- Carter M.L., *A Numismatic Reconstruction of Kushano-Sasanian History*, „Museum Notes (American Numismatic Society)” 1985, 30.
- Christensen A., *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1944.
- Cribb J., *Numismatic evidence for Kushano-sasanian chronology*, „Studia Iranica” 1990, 19.
- Daryaee T., *Ardašīr and the Sasanians' Rise to Power*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 2010, 1.
- Daryaee T., *History, Epic, and Numismatics: On the Title of Yazdgerd I (Rāmšahr)*, „The American Numismatic Journal” 2002, 14.
- Daryaee T., *If these Walls Could Speak: The Barrier of Alexander, Wall of Darband and Other Defensive Moats*, w: *Borders Itineraries on the Edges of Iran*, red. S. Pellò, Venezia 2016.
- Daryaee T., *In Search of Lost Time: The Fratarakās and the Genealogy of Sasanian Ancestry*, w: *Sasanian Studies. Late Antique Iranian World 1*, red. S. Faridnejad, T. Daryaee, Wiesbaden 2022.

- Daryaei T., *National History or Keyanid History? The Nature of Sasanid Zoroastrian Historiography*, „Iranian Studies” 1995, 28, 3–4.
- Daryaei T., *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, London 2009.
- Daryaei T., *The Ideal King in the Sasanian World: Ardashir ī Pābagān or Xusrō. Anōšagruwān?*, „Nāme-ye Īrān-e Bāstān” 2003, 3, 1.
- de la Vaissière E., *The Steppe World and the Rise of the Huns*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, red. M. Maas, Cambridge 2015.
- Dignas B., Winter E., *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge 2007.
- Dodgeon M.H., Lieu S.N.C., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226–363). A Documentary History*, London and New York 2005.
- Doostkhah J., *Homāy Čehrzād*, „Encyclopædia Iranica” 2004, 12, 4.
- Edbrooke Jr. R.O., *Constantius II and Hormisdas in the Forum of Trajan*, „Mnemosyne” 1975, 28, 4.
- Ensslin W., *Zu dem vermuteten Perserfeldzug des rex Hannibalianus*, „Klio” 1936, 29.
- Erdmann K., *Die Entwicklung der Sāsānidischen Krone*, „Ars Islamica” 1951, 15/16.
- Errington E., *Charles Masson: Collections from Begram and Kabul Bazaar, Afghanistan 1833–1838*, London 2021.
- Farrokh K., Karamian G., Karamian H., *Military Architecture and the Four-Spāhbed System for Defense of the Sasanian Empire (224–651 CE)*, „Historia i Świat” 2021, 10.
- Farrokh K., Maksymiuk K., Sánchez Gracia J., *The siege of Amida (359 CE)*, Siedlce 2018.
- Felix W., *Antike literarische Quellen zur Aussenpolitik des Sasanidenstaates*, Vienna 1985.
- Fisher G., *Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford 2011.
- Fisher G., Wood P., *Writing the History of the ‘Našrid’ Dynasty at al-Ḥirah: The Pre-Islamic Perspective*, „Iranian Studies” 2016, 49.
- Frendo D., *Constantine’s Letter to Shapur II: Its Authenticity, Occasion, and Attendant Circumstances*, „Bulletin of the Asia Institute” 2001, 15.
- Frye R.N., *The Persepolis Middle Persian inscriptions from the time of Shapur II*, „Acta Orientalia” 1966, 30.
- Fukai Sh., Horiuchi K., *Taq-i-Bustan II – Plates*, The Institute of Oriental Culture, The University of Tokyo, *The Tokyo University Iraq-Iran Archaeological Expedition, Report 13*, Tokyo 1972.
- Gariboldi A., *The Birth of the Sasanian Monarchy in Western Sources*, w: *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion*, red. V.S. Curtis, E. Pendleton, M. Alram, Oxford 2016.
- Göbl R., *Sasanian Coins*, w: *The Cambridge History of Iran 3.1*, red. E. Yarshater, Cambridge 1983.
- Hämeen-Anttila J., *Khwadāy-nāmag. The Middle Persian Book of Kings*, Leiden 2018.
- Herrmann G., Howell R., *Naqsh-e Rostam 5 and 8, Sasanian Reliefs attributed to Hormuzd II and Narseh, Iranische Denkmäler Lieferung 8 enthaltend Reihe II, Iranische Felsreliefs D*, Berlin 1977.
- Herzfeld E., *Paikuli: Monument and Inscription of the Early History of the Sasanian Empire*, Berlin 1924.
- Hoffmann G., *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer*, Leipzig 1880.
- Irannejad M.A., *Kavis in the Ancient National Iranian Tradition*, „Iranica Antiqua” 2020, 55.
- Jackson Bonner M.R., *The Last Empire of Iran*, Piscataway 2020.
- Kaldellis A., *Things are not what they are: Agathias Mythistoricus and the last laugh of Classical culture*, „Classical Quarterly” 2003, 53.
- Kettenhofen E., *Die Chronik von Arbela in der Sicht der Althistorie*, „Simbolos” 1995, 1.
- Khaleghi-Motlagh Dj., *Bahman (2) son of Esfandiār*, „Encyclopædia Iranica” 1988, 3, 5.

- Kim H.J., *The Huns, Rome, and the Birth of Europe*, Cambridge 2013.
- Kosiński R., *Jeszcze raz o dacie męczeństwa Symeona bar Sabba'e i prześladowaniach chrześcijan w Persji za panowania Szapura II*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, 144, 1.
- Krasnowolska A., *Klasyczny epos perski – tradycja i świadomość autorska*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 2016, 59, 3.
- Krasnowolska A., *The Heroes of the Iranian Epic Tale*, „Folia Orientalia” 1987, 24.
- Macuch M., *Incestuous Marriage in the Context of Sasanian Family Law*, w: *Ancient and Middle Iranian Studies: Proceedings of the 6th European Conference of Iranian Studies, Held in Vienna, 18–22 September 2007*, red. M. Macuch, D. Weber, D. Durkin-Meisterernst, Wiesbaden 2010.
- Maksymiuk K., *‘Forgotten Queen’. Was the Jewish women Šišindux the mother of the Iranian šāhānšāh Wahrām V Gōr*, „Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis” 2019, 4.
- Maksymiuk K., *Alexander of Macedon in the Memory of Sasanian Iran*, w: *Meministine? Memory and Oblivion in the Ancient World – the Ancient World in the Memory and Oblivion*, red. K. Balbuza, M. Musielak, K. Królczyk, Poznań 2019.
- Maksymiuk K., *Geography of Roman-Iranian wars: military operations of Rome and Sasanian Iran*, Siedlce 2015.
- Maksymiuk K., *Marriage and divorce law in Pre-Islamic Persia. Legal status of the Sassanid' woman (224–651 AD)*, „Cogent Arts & Humanities” 2019, 6.
- Maksymiuk K., Hossein Talae P., *Consequences of the Battle of Satala (298)*, „Historia i Świat” 2022, 11.
- Maksymiuk K., *Strategic aims of Šāpur II during the campaign in northern Mesopotamia (359–360)*, „Historia i Świat” 2018, 7.
- Maksymiuk K., *The Pahlav-Mehrān family faithful allies of Xusrō I Anōšīrvān*, „Метаморфозы истории/ Metamorphoses of History” 2015, 6.
- Maksymiuk K., *The Sasanian relief at Salmās new proposal*, w: *Crowns, hats, turbans and helmets the headgear in Iranian history Vol. 1 Pre-islamic period*, red. K. Maksymiuk, G. Karamian, Siedlce & Tehran 2017.
- Maksymiuk K., *The Sassanian Empire's Strategies*, w: *The Cambridge History of Strategy, Volume 1: From Antiquity to the American War of Independence*, red. I. Duyvesteyn, B. Heuser, Cambridge 2024.
- Marciak M., *Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three 'Regna Minora' of Northern Mesopotamia between East and West*, Leiden 2017.
- Mosig-Walburg K., *Das "sasanidische Kronengesetz": Entstehung und Entwicklung eines modernen Konstrukts. Zugleich ein Beitrag zur Deutung des Reliefs Narse in Naqsh-e Rostam*, „Klio” 2011, 93.
- Mosig-Walburg K., *Die Christenverfolgung Shāpūrs II. vor dem Hintergrund des persisch-römischen Krieges*, w: *Inkulturation des Christentums im Sasanidenreich*, red. A. Mustafa, J. Tubach, Wiesbaden 2007.
- Mosig-Walburg K., *Die Flucht des persischen Prinzen Hormizd und sein Exil im römischen Reich: Eine Untersuchung der Quellen*, „Iranica Antiqua” 2000, 35.
- Mosig-Walburg K., *Königtum und Adel in der Regierungszeit Ardashirs II., Shapurs III. und Wahrams IV.*, w: *Commutatio et contentio: Studies in the Late Roman, Sasanian and Early Islamic Near East in Memory of Zeev Rubin*, red. H. Börm, J. Wiesehöfer, Düsseldorf 2010.
- Mosig-Walburg K., *Römer und Perser: vom 3. Jahrhundert bis zum Jahr 363 n. Chr.*, Gutenberg 2009.
- Mousavi Haji S.R., Mehafarin R., *The Lady Represented in Narseh's Relief: Shapurdokhtak or Anahita?*, „The International Journal of Humanities” 2009, 16, 2.

- Neusner J., *A History of the Jews in Babylonia, Part 4. The Age of Shapur II*, Leiden 1969.
- Nyberg H.S., *A manual of Pahlavi. 2, Ideograms, glossary, abbreviations, index, grammatical survey, corrigenda to part I*, Wiesbaden 1974.
- Olbrycht M., *Dynastic Connections in the Arsacid Empire and the Origins of the House of Sāsān, w: The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion*, red. V.S. Curtis, E. Pendleton, M. Alam, Oxford 2016.
- Overlaet B., *Ahura Mazda and Shapur II? A Note on Taq-i Bustan, the Investiture of Ardashir II (379–383)*, „Iranica Antiqua” 2012, 47.
- Overlaet B., *And man created God? Kings, priests and gods on Sasanian investiture reliefs*, „Iranica Antiqua” 2013, 48.
- Overlaet B., *Ardashir II or Shapur III? Reflections on the identity of a king in the smaller grotto at Taq-i Bustan*, „Iranica Antiqua” 2011, 46.
- Overlaet B., *Sasanian royalty at Naqsh-e Rostam. Documenting and interpreting rock reliefs, w: Ivories, Rock Reliefs and Merv. Studies on the Ancient Near East in Honour of Georgina Herrmann*, red. D. Wicke, J. Curtis, Münster 2022.
- Panaino A., *The Two Astrological Reports of the Kār-nāmāg ī Ardašīr ī Pābagān*, „Die Sprache” 1994, 36.
- Payne R., *The Reinvention of Iran: The Sasanian Empire and the Huns*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, red. M. Maas, Cambridge 2015.
- Peeters P., *L’Intervention politique de Constance II dans la Grande Arménie en 338*, „Académie royale de Belgique, Bulletins de la Classe des lettres et des sciences morales et politiques” 1931, 5, 17.
- Pourshariati P., *Decline and fall of the Sasanian empire: the Sasanian-Parthian confederacy and the Arab conquest of Iran*, London & New York 2008.
- Rezakhani K., *Reorienting the Sasanians: Eastern Iran in Late Antiquity*, Edinburgh 2017.
- Rezakhani K., *Saansaan Pirosoen: Ammianus Marcellinus and the Kidarites*, „Dabir” 2017, 3.
- Sako L., *Les sources de la Chronique de Séert*, „Parole de l’Orient” 1987, 14.
- Sarre F., Herzfeld E., *Iranische Felsreliefs, Aufnahmen und Untersuchungen von Denkmälern aus Alt- und Mittel persischer Zeit*, Berlin 1910.
- Schindel N., *Die Münzstätte Sakastan unter Shapur II.*, „Schweizerische numismatische Rundschau” 2011, 90.
- Schindel N., *Kushanshahs ii. Kushano-Sasanian Coinage*, Encyclopædia Iranica, online edition, 2016, <http://www.iranicaonline.org/articles/kushanshahs-02-coinage> [dostęp: 16.11.2016].
- Schindel N., *Sakastan in the Fourth and Fifth Century AD. Some Historical Remarks Based on the Numismatic Evidence*, „Electrum” 2015, 22.
- Schindel N., *Sasanian Coinage*, w: *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, red. D.T. Potts, Oxford 2013.
- Schippmann K., *Grundzüge der Geschichte des sasanidischen Reiches*, Darmstadt 1990.
- Schmidt E.F., *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*, Chicago 1969.
- Shahbazi A.S., *Ardašīr II*, „Encyclopædia Iranica” 1986, 2, 4.
- Shahbazi A.S., *Early Sasanians’ Claim to Achaemenid Heritage*, „Nāme-ye Īrān-e Bāstān” 2001, 1, 1.
- Shahbazi A.S., *Hormozd (2)*, „Encyclopædia Iranica” 2004, 12, 5.
- Shahbazi A.S., *Studies in Sasanian Prosopography*, „Archaeologische Mitteilungen aus Iran” 1983, Neue Folge 16.
- Shayegan M.R., *Arsacids and Sasanians. Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*, Cambridge 2011.

- Shayegan M.R., *On the Rationale behind the Roman Wars of Šābuhr II the Great*, „Bulletin of the Asia Institute” 2004, 18.
- Shayegan M.R., *The Cameo of Warahrān II and the Kušano-Sasanians*, „Bulletin of the Asia Institute” 2020, 30.
- Shenkar M., *Intangible Spirits and Graven Images: The Iconography of Deities in the Pre-Islamic Iranian World*, Leiden 2014.
- Spooner B., *Iranian Kinship and Marriage*, „Iran” 1966, 4.
- Suolahti J., *On the Persian Sources used by the Byzantine Historian Agathias*, „Studia Orientalia” 1947, 13, 9.
- Tafazzoli A., *Ādur Narseh*, „Encyclopædia Iranica” 1983, 1, 5.
- Tanabe K., *Not the Queen Sabuhrdustag but the Goddess Anahita: Identification of the Female Figure in the Investiture Scene of Narseh at Naqsh-e Rostam*, „Japan Society for Hellenistic-Islam Archaeological Studies” 2018, 25.
- Vanden Berghe L., *Archéologie de l’Iran Ancien*, Leiden 1959.
- von Gall H., *Das Reiterkampfbild in der iranischen und iranisch beeinflussten Kunst parthischer und sasanidischer Zeit*, Berlin 1990.
- Walker J., *Luminous Markers: Pearls and Royal Authority in Late Antique Iran and Eurasia, w: Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity: Rome, China, Iran, and the Steppe, ca. 250–750*, red. N. Di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018.
- Walker J.T., *The Limits of Late Antiquity: Philosophy between Rome and Iran*, „The Ancient World” 2002, 33, 1.
- Weber U., *Narseh, König der Könige von Ērān und Anērān*, „Iranica Antiqua” 2012, 47.
- Widengren G., *Arbāyistān*, „Encyclopædia Iranica” 1986, 2, 3.
- Widengren G., *The Establishment of the Sasanian Dynasty in the Light of New Evidence*, w: *Atti del Convegno Internazionale sul Tema: La Persia nel Medioevo* (Roma, 31 marzo–5 aprile 1970), Accademia Nazionale dei Lincei anno CCCLXVIII, Quaderno n. 160, Roma 1971.
- Wießner G., *Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapur II*, Göttingen 1967.
- Woods D., *Hormisdas and the Romano-Persian Treaty of 363*, „Mnemosyne” 2020, 73, 3.
- Yamanaka Y., *From Evil Destroyer to Islamic Hero: The Transformation of Alexander the Great’s Image in Iran*, „Annals of Japan Association for Middle East Studies” 1993, 8.

NOTA O AUTORZE

Katarzyna Maksymiuk – profesor Uniwersytetu w Siedlcach, historyk starożytności, autorka: *Geography of Roman-Iranian wars military operations of Rome and Sasanian Iran* (Siedlce 2015); współautorka: *A synopsis of Sasanian military organization and combat units* (Siedlce & Tehran 2018); *The siege of Amida (359 CE)* (Siedlce 2018); *The military history of the third century Iran* (Siedlce 2018).

ABOUT THE AUTHOR

Katarzyna Maksymiuk – Professor of the University of Siedlce, historian of antiquity, author: *Geography of Roman-Iranian wars military operations of Rome and Sasanian Iran* (Siedlce 2015); co-author: *A synopsis of Sasanian military organization and combat units* (Siedlce & Tehran 2018); *The siege of Amida (359 CE)* (Siedlce 2018); *The military history of the third century Iran* (Siedlce 2018).